

ney yanlarından Hazar'a kadar uzanan birbirine paralel iki sur en eski tarihî kalıntılardır. Kale surlarının eni 2-4, yüksekliği 13-20 metredir. Kuzey surları, güney surunun biri 800 m., diğeri 400 m. uzunluğundaki iki kısmı, sekiz kapısı, otuz kule (burç), mazgallar bugün hâlâ ayaktadır. 115'te (733) yapılmış Derbend Cuma Camii de bugüne kadar ulaşmıştır; medrese ise 879'da (1474-75) yapılmıştır. Ortaçağ'larda inşa edilen han, hamam, su kemeri ve kilise kalıntıları da dikkat çeken diğer tarihî eserlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûh* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1866, s. 194-196, 207-209; Ya'kûbî, *Târîh*, Nefcef 1358/1939, s. 146; İstahrî, *el-Mesâlik* (Abdülâl), s. 113; Makdisî, *Ahşenü't-tekâşim*, s. 376; Kazvînî, *Âşârü'l-bilâd* (nşr. F. Wüstenfeld), Göttingen 1848, s. 340-342; Reşîdüddin, *Câmi' u't-tevârîh* (nşr. A. A. Alizâde), Bakü 1957, III, 147; Aşık Mehmed, *Menâzirü'l-avâlim*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 616, vr. 334^b-340^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 306-312; Münecimbâşi, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 172-177; Münüddîn-i Natanzî, *Müntehabü't-tevârîh* (nşr. Jean Aubin), Tahran 1336 hş., s. 72-73, 74, 79, 99, 168, 334, 363, 366; Adam Olearii, *Aussführliche Beschreibung der Kundbaren Reyse Nach Muscow und Persien...* Schlesswig, Gedruckt in der Fürstl. Druckerey, durc Johan Holwein 1663, s. 719-723; Samuel Gottlieb Gmelin, *Reise durc Russland zur untersuchung der drey natur Reiche, Dritter Theil. Reise durch nordliche Persien, in den Jahren 1770, 1771 bis im april 1772*, St. Petersburg 1774, s. 10-31, 38-41; I. N. Berezin, *Puteşestvie po Dagestanu i Zakavkaziyu*, Kazan 1850, Çast' II, s. 3-57; Alkadari Hasan Efendi, *Âsâr-i Dagestan*, Bakü 1320/1902; E. İ. Kozubskiy, *İstoriya Goroda Derbenta*, Temir-ğan-Şura 1906, s. 468; E. A. Pahomov, *Peşleviyskie Napisi Derbenda*, Bakü 1929; a.mlf., *O Der bendskom Knayestve XII-XIII v.v.*; N. B. Baklanov, *Arhitekturniye Pamyatniki Dagestana*, Vipusk I, Leningrad 1935; V. N. Leviatov, *Očerki polstorii Azerbaydjana v XVIII, Veke*, Bakü 1948, s. 176-180, 188-189; V. Minorsky, *A History of Sharvan and Darband in the 10th-11th Centuries*, Cambridge 1958; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri, 1578-1590*, İstanbul 1962, bk. İndeks; Gasi Abdullaev, *Azerbaydjan v XVII v. i Vzaimootnoşenniya s Rossiei*, Bakü 1965, s. 78-80, 134-144, 196-205; Abbas Kulı Ağa Bâkhanov, *Gülüstan-ı İrem* (nşr. Abdülkerim Alizâde — Muhammed Aka Sultan — Muhammed Azerli), Bakü 1971; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 168; M. Fahrettin Kırzoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, Ankara 1976, bk. İndeks; A. A. Akopyan, *Albaniya-Alvank v Greko-Latinskii i Drevnearmiyanskii İstoçnikahı*, Erevan 1987, s. 88, 121-122, 129, 131-132, 186, 212, 259, 273; W. Barthold, "Derbend", *IA*, III, 532-539; D. M. Dunlop, "Bâb al-Abwâb", *El²* (İng.), I, 835-836; H. Carrère d'Encausse, "Derbend", *a.e.*, II, 206.

ALİYEV SALİH MUHAMMEDOĞLU

DERBİZÜBEYDE

(دربز بیده)

Kûfe ile Mekke arasında tarihî kervan yolu.

İlk dönem Abbâsî halifeleri, özellikle Ebü'l-Abbas es-Seffâh (750-754), Muhammed el-Mehdî (775-785) ve Hârûnürreşîd (786-809) yolcularla hacıların faydalanmaları için yol hizmetlerine itina göstererek Kûfe-Mekke güzergâhında dinlenme yerleri yaptırıp buralara su temin ettiriler; yol boyunca kuyular açıldı, sarnıçlar yapıldı, işaret taşları dikildi, yangın gözetlerle ve haberleşme kuleleri inşa edildi. Şam'dan sonra Bağdat'ın Abbâsîler'in başşehri olarak ortaya çıkması (766) üzerine bu yeni hilâfet merkeziyle Mekke arasında ticarî, siyasî ve dinî ihtiyaçların zorladığı bir bağlantının kurulması mecburiyet haline geldi ve Mekke-Kûfe yolu kuzeye doğru uzatılıp Bağdat'a bağlandı. Bu yolu kullanarak birçok defa hacca giden Halife Hârûnürreşîd ile karısı Zübeyde Hanım yollardaki hizmetleri geliştirmek istediler; özellikle Zübeyde Hanım çok gayret sarfetti, sarnıçlar, kuyular, dinlenme ve konaklama yerleri yaptırdı. Onun hacılar ve ticaret kervanları için yaptığı bu hizmetler sebebiyle bu yol halk arasında Derbizübeyde adıyla meşhur oldu, ayrıca üzerindeki bazı yerlere de Zübeydiye denildi.

Derbizübeyde Irak'ta Kûfe'den başlayıp 190 km. sonra Necid bölgesinde Asâmin vadisinden Suudi Arabistan'a girer ve bazı eski kervan yollarını takip ederek Hicaz'a vardıkdan sonra Vâdiyân, Vâdisirhan, Nefûd, Vâdibâtin, Vâdirum üzerinden ve Hicaz dağlarının eteklerinden Mekke'ye ulaşır. Kûfe ile Mekke'yi birbirine bağlayan Derbizübeyde üzerinde on üçü Irak, seksen altısı Suudi Arabistan toprakları içinde kalan doksan dokuz konaklama merkezi bulunmaktadır. Bu merkezler arasındaki uzaklıklar arazinin topografik durumuna göre değişir. Derbizübeyde üzerindeki tarih ve arkeoloji bakımından en çok dikkat çeken konaklama merkezi, Medîne-i Münevver'e'nin yaklaşık 200 km. doğusunda bulunan Rebeze'dir. Buradaki sarnıçlarla kuyular ve binalar ilk dönem İslâm mimarisinden büyük önem taşımaktadır. Yapılan arkeolojik kazılarda ilk döneme ait çanak çömlek, sikkeler, çeşitli metal ve cam eşya, mücevherat, işleme-

li ağaç ve fildişi parçalar ve kitâbeler bulunmuş, bunlar Riyad'da Kral Suud Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Müzecilik Bölümü'ne bağlı müzede muhafaza altına alınmıştır. Yapılan ilmî tesbitler sonunda Derbizübeyde'nin su çıkması ihtimali büyük olan sığ toprakları takip ettiği görülmüştür. Bütün yol boyunca doksan kadar su sarnıcına rastlamak mümkündür; değişik hacim ve özellikte olan bu sarnıçların en büyüğü 50 m. çapındadır. Bugün kullanılmayan dinlenme merkezlerinde önceki dönemlere ait çeşitli kalıntılarla temeller görülür ve yapıların, özellikle sarnıçların hacminden bir dinlenme merkezinin büyüklüğünü ve önem derecesini anlamak mümkün olmaktadır. Bu merkezlerde, en eskileri Vâdişâmiye ile Keşne'de bulunan 40 (660-61) ve 56 (675-76) tarihli bazı küfî kitâbelere de rastlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Harbî, *el-Menâsik ve emâkin turâki'l-hâc ve me'âlimi'l-Cezire* (nşr. Hamed el-Câsir), Riyad-Beyrut 1969, s. 300, 312, 318, 343, tür.yer.; İbn Cübeyr, *er-Rihle* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1894, s. 205-206, 245; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 70; A. Musil, *The Northern Negd*, New York 1928, s. 230-231; a.mlf., *Northern Hegaz*, New York 1926, s. 190, 191, 192; Sa'd Abdülâzîz er-Râşid, *Darb Zubaydah: The Pilgrim Road from Kufa to Mecca*, Riyad 1980; a.mlf., *Al-Rabadhan: A portrait of Early Islamic Civilization Arabia*, Riyad 1986; James Knudstad, "The Darb Zubayda Project: 1396/1976, Preliminary Report on the First Phase", *Atlat*, I, Riyad 1397/1977, s. 41-68; Ahmad Husain Sharafaddin, "Some Islamic Inscriptions Discovered on the Darb Zubayda", *a.e.*, s. 69-70; Khalid al-Dayel — Salah al-Helwa, "Preliminary Report on the Second Phase of the Darb Zubayda Reconnaissance 1397/1977", *a.e.*, II (1398/1978), s. 51-64.

SA'D ABDÜLAZİZ ER-RÂŞİD

DERCİNİ

(الدرجینی)

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Saîd b. Süleymân et-Temicârî ed-Dercînî (ö. 670/1271-72 [?])

İbâzî fakihî, şair ve tarihçi.

600 (1204) yılında doğduğu tahmin edilmektedir. Aslen Libya'nın Cebelinefüse bölgesindeki Temicâr'dan Cerîd civarındaki Kenûme'ye göç etmiş, İbâziye mezhebine mensup münevver bir Berberî ailesindendir. Sudan'la Kuzey Afrika arasında ticaret yaparak hayatını kazanan büyük dedesi Ali b. İhlâf'ın, 575 (1179-80) yılında Sudan'ın batısında bu-

lunan Mali'nin putperest hükümdarının müslüman olup İbâziyye'yi benimseme-sinde etkili olduğu rivayet edilir. Dede-si, devrinin seçkin İbâzî fakihlerinden bi-ri olan ve çevresinde velî sayılan Süley-man b. Ali'dir. Dercî'nî, babası Saîd b. Sü-leymân'ın yerleştiği Nefta yakınındaki Dercî'n'de doğduğu için bu beldeye nis-betle anılır.

Dercî'nî öğrenimine babasının yanında başladı. 616'da (1219-20), Cezayir'in gü-neyinde bir vaha olan ve günümüzde Burkle diye bilinen Vercelân'a gitti. İki yıl süreyle kaldığı Vercelân'da babasının teşvikiyle bölgenin meşhur âlimlerinden Ebû Sehl Yahyâ b. İbrâhîm'den ilim tah-sil etti. Daha sonra memleketine dön-dü. 633'te (1235) Tunus'un güneyinde bulunan Tevzer'de çalışmalarını sürdür-düğü bilinmektedir. Bundan sonra git-tiği Cerbe adasında tarih, dil, edebiyat, siyer ve fıkhıdaki geniş bilgisi sayesinde Azzâbe denilen İbâzî âlimleri heyeti nez-dinde büyük itibar gördü; onların arzu-su üzerine *Kitâbü Tabakâtî'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib* adlı eserini yazdı. Dercî'nî muhtemelen 670 (1271-72) yılında ve-fat etti.

Ebû'l-Kâsım b. İbrâhîm el-Berrâdî'nin belirttiğine göre İbâzî cemaatinin ileri gelenlerinden İsâ b. Zekerıyyâ, yanında İbâzî âlimlerine ait bazı eserler bulun-duğu halde Uman'dan Kuzey Afrika'ya dönünce doğudaki mezhep mensupları-nın ilk İbâzîler'in biyografilerini ve batı-da yaşamış olan atalarının faziletlerini ihtiva eden bir eser istediklerini Cerbe'-de bulunan İbâzî âlimleri meclisine bil-dirdi. Meclis önce Ebû Zekerıyyâ'ya ait *Kitâbü's-Sîre ve aḥbârü'l-e'imme* ad-lı eseri göndermek istediye de daha son-ra bu kitap yetersiz bulunarak bundan vazgeçildi. Gönderilecek eserin Rüstemî-ler tarihi ve eski âlimlerin faziletleri hak-kında yeni bir telif olması uygun görül-dü ve bunu en iyi şekilde Ebû'l-Abbâs ed-Dercî'nî'nin gerçekleştirebileceği ka-naatine varılarak eserin telifi ona hava-le edildi. Dercî'nî, en önemli eseri olan *Kitâbü Tabakâtî'l-meşâ'ih bi'l-Mağ-rîb*'i bu istek üzerine kaleme aldı. Eser iki bölümden meydana gelmektedir. Bi-rinci bölüm, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ebû Bekir el-Vercelânî'nin *Kitâbü's-Sîre ve aḥbârü'l-e'imme* adlı eserinin tekra-rından ibarettir. Bu bölüm İbâzîler'in Ku-zey Afrika'ya intikalini, İbâzî imâmeti-nin burada yerleşmesini, Rüstemîler aile-sinin ve Mağrib menseli İbâzî âlimlerinin biyografilerini ihtiva eder. İkinci bölüm-

de ise Ebû Zekerıyyâ'nın zikretmediği İbâzî âlimlerinin ve diğer tanınmış kişi-lerinin biyografileri yer alır. Bu bölüm, her biri elli yılı kapsayan on iki devreye ayrılmıştır. İlk dört devre I ve II. (VII-VIII.) yüzyıl doğu İbâzî âlimlerinin biyografile-rini ihtiva eder. Ancak müellif burada, daha önce Ebû Zekerıyyâ'nın eserinden naklettiği Mağribli İbâzî âlimlerinin bi-yografilerine yer vermemiştir. Diğer se-kiz devre Mağrib menseli İbâzî âlimleri-ne tahsis edilmiştir. Bunların son dört devrelik kısmı sadece Vercelân, Vâdirîg, Vâdisûf, Cerîd ve Cerbe adasında yeti-şen tanınmış kimselere ait biyografiler-den meydana gelmektedir.

Dercî'nî'nin ikinci bölümde, başta Mah-bûb b. Rahîl el-Abdî ve Ebû'r-Rebî Sü-leymân Abdüsselâm el-Visyânî'nin biyog-rafik çalışmaları olmak üzere günümü-ze kadar ulaşmayan pek çok eski kay-naktan istifade ettiği anlaşılmaktadır. Eserde özellikle İbâzî âlimleri meclisi Az-zâbe'nin kuruluş ve işleyişi, Rüstemîler Devleti'nin yıkılışından sonra Cebelnefû-se'de Ebû Abdullah Muhammed b. Be-kir tarafından İbâzî davetinin tekrar dü-zenlenmesi gibi İbâzî tarihiyle ilgili önem-li konular hakkında geniş bilgiler veril-mektedir. Şemmâhî'nin *Kitâbü's-Siyer*'i gibi daha sonra yazılan İbâzî biyografik eserleri tamamıyla Dercî'nî'nin bu ki-tabına dayanmaktadır. Diğer taraftan Ber-râdî el-Cevâhîrî'l-müntekât adlı biyog-rafik eserinde, Dercî'nî'nin zikretmedi-ği âlimler hakkında verdiği bilgilerle bir bakıma onu tamamlamaya çalışmıştır.

İslâmiyet'in Kuzey Afrika'daki tarihi-ne dair vazgeçilmez bir kaynak duru-munda olan bu eserin yazma nüshala-rından bazıları Mizâb Kütüphanesi'nde, bir nüshası da Z. Smogorzewski'nin koleksiyonunda bulunmaktadır. Eser ilk defa 1302 (1885) yılında Kahire'de ba-sılmış, daha sonra Bekîf Abdurrahman b. Ömer'in bir tanıtma yazısıyla birlikte İbrâhîm Tallây tarafından neşredilmiş-tir (Kosantine 1394, 1397).

Dercî'nî'nin bundan başka bir divanı ile İbâzî Rüstemî imamlarından Abdülvehhâb b. Abdurrahman b. Rüstem'in imâmetin-den bahsederken zikrettiği, İbâzî İsâ b. Ömer'in mensupları olan Ömeriyye fırka-sını red için yazdığı *Kitâbü'l-Red 'ale'l-Ömeriyye* adlı bir eseri daha olduğu an-lanılmaktadır (*Tabakâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib*, I, 47). Ferâizle ilgili olarak verdi-ği çeşitli fetvalar, Ebû Tâhir el-Ceytâlî tarafından *Kitâbü'l-Ferâ'iz* adlı eserinde (Kahire, ts.) bir araya getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dercî'nî, *Tabakâtü'l-meşâ'ih bi'l-Mağrib* (nşr. İbrâhîm Tallây), Kosantine 1397/1977, I-II; Ebû'l-Kâsım b. İbrâhîm el-Berrâdî, *el-Cevâhî-rü'l-müntekât*, Kahire 1302, II, 215-219; Şem-mâhî, *es-Siyer*, Kahire 1301, s. 164, 178, 453, 458; Brockelmann, *GAL*, I, 410; *Suppl.*, I, 575; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, I, 233; Ali Yah-yâ Muammer, *el-İbâziyye ft mevkibi't-târîh*, Bey-rut 1385/1966, III, 133-134; Mahfûz, *Terâci-mü'l-mü'ellifin*, II, 296-299; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, VI, 252; W. Schwartz, *Die Anfân-ge der Ibaditen in Nordafrika*, Wiesbaden 1983, s. 304, ayrıca bk. İndeks; Muhammed Bû Ruk'a, "Senedât fi târihi İbâziyyeti's-Şimâli'l-İfrîkî", *eş-Şureyyâ*, sy. 12, Tunus 1365/1945, s. 12-14; Habîb el-Cenhânî, "Kitâbü Tabakâtî'l-me-şâ'ih li-Ebî'l-Abbâs Aḥmed b. Sa'îd ed-Dercî'nî", *Ḥavliyyâtü'l-Câmi'a et-Tûnisîyye*, sy. 15, Tunus 1977, s. 161-177; A. de Motylinski, "Dercî'nî", *IA*, III, 539; T. Lewicki, "al-Dardjî-nî", *EI²* (İng.), II, 140-141. MUSTAFA ÖZ

DERD

(درد)

Hâce Mîr b. Muhammed Nâsır
el-Hüseynî ed-Dihlevî
(ö. 1199/1785)

**Nakşibendiyye tarikatının
Hindistan'daki tanınmış temsilcilerinden
biri ve Tarikat-ı Muhammediyye-i
Hâlîsa'nın ikinci pîri.**

1133'te (1720-21) Delhi'de doğdu. Mîr Dêrd, Mîr Seyyid Dêrd ve Hâce Mîr Dêrd Dihlevî gibi ad ve unvanlarla anılır. An-nesi ile Tarikat-ı Muhammediyye-i Hâlî-sa'nın kurucusu olan babası Andelîb Hâ-ce Muhammed Nâsır'ın *seyyid** olduk-ları kabul edilir. Bizzat kendisi annesinin Abdülkâdir-i Geylânî, babasının Bahâed-din Nakşibend soyundan geldiğini söyler. Babası, mürşidi Şeyh Sâdullah'ın "Gül-şen" (gül bahçesi), kendisinin de "Ande-lîb" (bülbul) mahlasını kullanmasını dik-kate alarak oğluna "Dêrd" (aşk) adını vermişti. Tasavvufta gülün mâşuku, bül-bülün de âşıkı sembolize ettiği, bülbulün güle duyduğu derin sevginin ise sâ-likteki Allah aşkına benzetildiği dikkate alınırsa bu adlandırmadaki tasavvufî an-lam daha iyi anlaşılabilir.

Dêrd ilk öğrenimini Delhi'de babası-nan gördü. Kısa zamanda ilimde önemli mesafeler aldı. Henüz on beş yaşında iken i'tikâfta bulunduğu sırada *Esrârü's-şalât* adlı eserini yazdı. Küçük yaşta ta-savvufî terbiye alan Dêrd, babası ve mür-şidi Andelîb'e derin bir şekilde bağlıydı. Babası vefat edince (1172/1759) onun halifesi sıfatıyla faaliyetlerine devam et-ti. Şiir ve müziği çok sever, sık sık evin-de müzik meclisleri ve edebî sohbetler düzenlerdi. Bunun sonucu olarak çevre-